

ІСТОРИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.62

Федорова Валерія Валеріївна

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ШЛЮБУ

Постановка проблеми. Шлюб як соціальне, юридичне, історичне, культурне, та морально-етичне явище є надзвичайно важливим надбанням людства, та складною категорією для досліджень різних вчених, як соціологів, істориків, теологів, та і юристів. Багатогранність поняття шлюбу, постійний вплив як соціальних так і морально-етичних, а також релігійних норм ускладнює юридичний аналіз такого поняття. Різні вчені, соціологи і юристи дають неоднакові визначення шлюбу. Разом з тим, чітке відмежування юридичного аспекту у відносинах, що складаються в шлюбі та в будь-яких інших відносинах між людьми, є обов'язковою умовою існування справедливого, неупередженого та правового суспільства. В предмет дослідження юриспруденції входять лише економічний і правовий аспекти шлюбу, які втілюються в особливих майнових та деяких немайнових відносинах між подружжям.

Стан дослідження теми. Дослідженням історичного аспекту в понятті шлюбу присвячені парці таких видатних цивілістів, як Д.І. Мейера, Г.Ф. Шершеневича, П. Победоносцева, які прослідковують еволюцію поняття шлюбу починаючи із римського права. В працях А.М. Нечаєвої, З.В. Ромовської розглядається вплив традиції та звичаїв українського народу на уявлення про шлюб. М.В. Антокольська ґрунтовно досліджувала різні концепції розуміння шлюбу, зокрема договірну. Окремі питання регулювання шлюбних відносин були дослідженні Є.О.Харитоновим, О.М. Калітенко, К.М. Глиняною, та О.І. Сафончик.

В більшості наявних визначень поняття шлюбу завжди присутні морально-етичні аспекти. Вбачається за необхідне зосередитись на таких аспектах шлюбу, що перебувають в правовому полі і можуть бути врегульовані правовими засобами, зокрема договором. Крім того євроінтеграційні процеси та реформування в сфері сімейного законодавства вимагають глибинного дослідження існуючих концепцій шлюбу, виявлення нових форм

взаємовідносин між людьми та можливостей правового врегулювання таких відносин.

Метою статті є вивчення та аналіз існуючих концепцій розуміння шлюбу, дослідження договірної концепції шлюбу.

Відповідно до поставленої мети вирішення потребують наступні завдання:

- дослідити проаналізувати концепції розуміння шлюбу;
- вивчити юридичні природу даного поняття;
- зробити спробу відокремити юридичний аспект шлюбу від впливу морально-етичних норм.

Необхідність узгодження українського сімейного законодавства із загальноєвропейським та відсутність правових механізмів для забезпечення рівності усіх громадян в процесі реалізації сімейних відносин зумовлює актуальність дослідження.

Виклад основного матеріалу. За весь час вивчення юристами поняття шлюбу виникли різні теорії його походження. Зокрема, шлюб розглядається як вільний союз чоловіка та жінки, священне таїнство, цивільний договір, статус, інститут особливого роду тощо. Виникнення різних правових теорій щодо правової природи шлюбу залежало і залежить від періоду історії конкретного народу, ролі жінки, держави та церкви у цьому процесі, правовим статусом майна і юридичними наслідками шлюбу.

В статті 21 Сімейного кодексу України закріплено наступне визначення шлюбу: «Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану» [1].

Таким досить лаконічним визначенням сучасне українське сімейне законодавство зобов'язано тривалому історичному розвитку і впливом різних концепцій розуміння шлюбу.

Звертаючись до сторінок історії бачимо, що найдавніші сімейні відносини регулювались нормами звичаєвого права, яке діяло на території сучасної України з найдавніших часів до кінця Х

ст. (прийняття християнства і поширення його на Київській Русі). Шлюб розумівся як згода жити разом та укладався наступними шляхами:

- викрадення чи завоювання дружини (дружина в такому випадку вважалася трофеєм, її згода як на шлюб, так і на його розірвання не бралася до уваги);

- укладанням договору між майбутнім чоловіком та родиною нареченої (такий договір стосувався лише питань приданого нареченої, його долі у випадку розлучення) [2].

З виникненням християнства питання шлюбу віддавались віданню церкви, та норм канонічного права. На думку Г. Ф. Шершеневича, «введення християнства мало, безсумнівно, сильно змінити шлюбне право, – воно прагнуло зміцнити шлюб і дати йому значення таїнства» [3]. Саме з канонічного права виходить концепція поняття шлюбу як «таїнства». Необхідно зауважити, що така трактовка шлюбу не лише етап в історії розвитку поняття шлюбу. У сучасному польському сімейному праві досить поширеним є визначення шлюбу як «заповіту» за допомогою якого чоловік і жінка встановлюють між собою товариство усього їхнього життя [4].

Виникненню та закріпленню на законодавчому рівні принципу моногамії в шлюбі ми також завдячуємо впливу християнства. Церковне право того часу мало на меті впорядкувати «вільні» відносини між чоловіком та жінкою. Тому процедура як укладення та і розірвання шлюбу ускладнюється, традиційним обрядами трансформуються у правові звичаї; питання сімейного життя віддаються веденню церкви. Фінансові питання у шлюбі залишається поза церковним регулюванням і знаходять своє відображення в нормах світського права. Наприклад, в Литовських статутах регламентується порядок та правове оформлення одруження, приділяється увага майновим відносинам подружжя [5].

Наявність у визначеннях багатьох вчених такої ознаки шлюбу як «довічний», «по життєвий» також відголоски тривалого впливу церковного права на шлюбні відносини. Наприклад, А.М. Нечаєва вважає, що «шлюб являє собою союз жінки та чоловіка, укладений в принципі довічно з метою створення сім'ї» [6].

Разом із тим такий обов'язковий принцип сучасного шлюбу як вільна згода сторін, зокрема жінки, знайшов своє закріплення лише в період царювання Петра I. З 1722 року в «Своде Законов Российской Империи» з'явилась норма обов'язковості добровільної згоди обох з подружжя на укладення шлюбу [7]. Діти вперше були емансиповані від влади батьків. Не дивлячись на це, благословення батьків традиційно вважалось бажаним, але вже не обов'язковим. Розвиток проєвропей-

ської політики Петра I (заселення німців на території Російської імперії, політично зумовлені шлюби російських дворян з європейцями) змушує православному церкву дозволити шлюбні між представниками різних християнських конфесій. Отримують закріплення як в канонічному так і в світському законодавстві норми про недопустимість кровноспоріднених шлюбів та шлюбів з психічнохворими. Стосовно шлюбного віку світське та канонічне сімейне право мало різні погляди: 13 років для жінок та 15 для чоловіків у канонічному праві та 16 і 18 років відповідно у світському. Пріоритет вперше отримує світське законодавство: подружжя не жило разом до досягнення віку, передбаченого світським законодавством [8].

Епоха просвітництва та Велика Французька революція похитнула канонічне поняття шлюбу як «таїнства». Дж. Мільтон визначив правову природу шлюбу угоду (covenant), важливе місце в якій займає «спорідненість душі» [9], тим самим відкривши договірну теорію шлюбу, що існувала ще в праві Стародавнього Риму. Особлива увага починає приділятися майновим відносинам подружжя, з'являється поняття сумісної власності подружжя, а також можливість укладення не церковного, а світського шлюбу.

З'являється концепція розуміння шлюбу не як таїнства, що освячене церквою, а як форма співжиття чоловіка та жінки, передбачена моральною природою людини і яка становить інститут особливого роду [10]. Прихильники такої концепції, наприклад І. Кант, зосереджували свою увагу на меті укладення шлюбу, підкреслюючи морально-етичний характер шлюбних відносин. Досить очевидним недоліком такої концепції є включення досить мінливих і суперечливих морально-етичних норм в сферу права. Спроби поєднати досить меркантильні аспекти подружнього життя, а особливо розлучення, з високо моральними уявленнями про шлюб виявились не досить вдалимими, хоча посилення етичних норм зустрічаються і у більшості сучасних визначення шлюбу. Наприклад, А.М. Белякова, визначає, що «шлюб – це юридично вільний і добровільний союз чоловіка і жінки, спрямований на створення сім'ї і який породжує взаємні права та обов'язки. Шлюб ґрунтується на почутті любові, справжньої дружби і поваги, моральних принципів побудови сім'ї в нашому суспільстві» [11].

Феміністичному руху та радянській владі можна завдячувати появою ще двох важливих принципів шлюбу: рівність подружжя у правах між собою та гендерної трансформації визначення шлюбу на «союз між жінкою та чоловіком», що гарно ілюструє Сімейний кодекс України. В. І. Божко вказував, що шлюб в СРСР – це «вільний рівноправний, як пра-

вило, довічний союз чоловіка і жінки, укладений з дотриманням умов і порядку, встановлених у законі, спрямований на створення соціалістичної, сім'ї і який породжує у них особисті і майнові подружні права і обов'язки» [12].

Концепції розуміння шлюбу як особливого статусу можна завдячувати соціології, яка вивчає різні соціальні групи населення, їх положення в суспільстві та чинники, що впливають на таке положення. Зокрема, шлюб розглядається соціологією, як один із швидких соціальних «ліфтів» в суспільстві. Також, в деякі історичні періоди поява цивільних прав як у чоловіків (наприклад, виборчі права) так і у жінок (право на отримання вищої освіти, право на працю) пов'язувалось із укладенням шлюбу.

Шлюб як союз – найбільш розповсюджене на сьогоднішній день розуміння шлюбу. Майже у всіх законодавчих актах країн, що відчували вплив радянської влади, зокрема і в Україні, закріплено поняття шлюбу саме як союзу між жінкою та чоловіком. Питання співвідношення даної концепції із розумінням шлюбу як договору досить цікаве. «Союз» – тісна єдність, тісний зв'язок між ким-небудь, чим-небудь; спільне подружнє життя; домовленість з ким-небудь про щось; об'єднання груп людей, організацій, держав для яких-небудь спільних дій, спільної мети [13].

Під правочином (договором) Цивільний кодекс України розуміє домовленість двох або більше сторін, яка спрямована на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Як бачимо поняття «союз» загалом включає в себе і поняття «договору», оскільки обидва ці поняття містять спільний знаменник – «домовленість».

Розповсюдженість концепції шлюбу як союзу, на відмінну від досить дискусійної договірної концепції шлюбу пояснюється на наш погляд, наступним: розуміння шлюбу як союзу піднімає інститут шлюбу на більш високий щабель порівняно із «примітивним» договором, нібито підкреслює моральний аспект, який заважає багатьом юристам визнавати шлюб договором. Хоча близькість понять союзу та договору очевидна.

Договірна концепція розуміння шлюбу бере свій початок ще із Римської імперії. Давньоримська процедура укладання шлюбу нагадувала просту цивільну угоду, яка укладалася у формі договору (coemptio), та полягала у купівлі дружини в її батька (paterfamilias) або в опікуна [14]. Не дивлячись на

таке, досить спрощене ставлення до шлюбу римляни виділяли різні аспекти шлюбу:

- фізичний чи біологічний, що полягав в продовженні роду;

- морально-етичний, під яким розумілась взаємна любов та повага, а також шлюбна вірність (що не було обов'язковою для чоловіків);

- релігійний, який був необхідний для підтримання релігійного культу.

Такий чіткий поділ узагальнив у своєму визначенні шлюбу Модестін: «Шлюбом є союз чоловіка і жінки, спільність всього їхнього життя, поєднання людського і божественного права» [15]. Тобто Модестін багато років тому підкреслив, те що держава в шлюбних відносинах має можливість регулювати лише їх юридичний аспект, те що входить в сферу права, насамперед, майнові відносини подружжя, залишивши релігійний та морально-етичні аспекти на волю сторін. Як справедливо зауважує М.В. Антокольська «угода про укладення шлюбу за своєю правовою природою не відрізняється від цивільного договору. У тій частині, в якій воно регулюється правом і породжує правові наслідки, воно є договором» [2].

Необхідно також зазначити ще один опосередкований аргумент на користь розуміння шлюбу як договору: обов'язковою ознакою шлюбу було його суспільне визнання, що відображалось у формі реєстрації церкви (а згодом і держави в особі спеціально уповноважених органах) домовленості між чоловіком та жінкою про укладення шлюбу, згода прийняти на себе права та обов'язки подружжя, а також відповідальність за невиконання передбачених обов'язків, що забезпечувалась як силою суспільного осуду та і примусовою силою держави.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що не дивлячись на різноманітність поглядів та чисельність ознак такого поняття як шлюб, існування багатьох концепцій розуміння шлюбу, питання щодо його природу залишається дискусійним. Але, як свідчить історичний досвід, шлюб перш за все був домовленістю між чоловіком та жінкою, та слугував стабільності родинних та матеріальних відносин. Стаття 21 Сімейного кодексу України надає можливість використовувати всі переваги договірної концепції розуміння шлюбу для створення нових форм опосередкування сімейних відносин і запровадження державної форми реєстрації таких відносин.

Fedorova Valeriya Valeriivna

CONCEPT OF MARRIAGE

The article is devoted to the study and analysis of the question of the concept of marriage in accordance with the theoretical developments of science of family law and family law in Ukraine, perspectives of development of legislation in this area. The research of the concept of marriage took place at all stages of development like the civil law science in general and family law in particular. At each stage of the research a famous jurists review the marriage concept, which have existed at the particular time, and attempt to give a new-one interpretation, according to the actual marriage relations, which have been formed at a certain time. In this regard, under the Family Code of Ukraine the concept of marriage, the above question has ceased to be an object of study. However, modern human relations require of new legal forms and mechanisms for the implementation of such a relationship. In general, marriage is understood as a union, as the status, the institution of a special kind, and as a contract. The contract concept of marriage is more flexible and provides ample opportunities for legal consolidation of any emerging relationships between people.

Keywords: the marriage, the concept of marriage, the signs of marriage, marriage is a contract, the contract as a form of consolidation of relations between people.